

بازنگری هنر سوزن دوزی بلوچی زنان بلوچستان و بازآفرینی آن در لباسهای ترند شده امروزی

سحر نحوی

دانشجو کارشناسی ارشد طراحی پارچه و لباس، دانشگاه غیرانتفاعی مارلیک، نوشهر، مازندران، ایران

علی محمودی عالمی

استاد یار گروه هنر، دانشگاه غیرانتفاعی مارلیک، نوشهر، مازندران، ایران

چکیده

یکی از راه‌های شناسایی ویژگی‌های فرهنگی هر قومی مطالعه پوشاک آنهاست. پوشاک سنتی قوم بلوچ به دلیل کاربرد فراوانش ارزشمندترین سرمایه فرهنگی آنها محسوب می‌شود. مهمترین مشخصه پوشاک بلوچ، سوزندوزی آن است که بر لباس‌های زنانه دوخته می‌شود. کاربرد فراوان سوزن دوزی بلوچ بر پوشاک می‌تواند به عنوان مهمترین نشانه هویتی و فرهنگی قوم بلوچ تعیین شود که بسیار مهجور مانده است. به جهت رونق و بهبود روند تولید و شناساندن هنرهای بومی و قومی به مردم کشور و حتی جهانیان، باید در راستای احیای دوباره این رودوزی‌های سنتی ایرانی که بخشی از صنایع نساجی این مرز و بوم به شمار می‌آید، کاری را به انجام رساند. سوزن دوزیهای سنتی ایران یکی از روش‌های دیرینه تزئین جامه و بسیاری از منسوجات است که به نوعی در زندگی بشر کاربرد داشته است. این هنر یکی از ظریف‌ترین هنرهای دستی ایران است که طی آن تمام یا قسمت اعظم پارچه از کوک و بخیه‌های رنگین پوشیده شده است. تنوع، زیبایی و اصالت این نقوش و پیوستگی آن‌ها با طبیعت و محیط پیرامون زنان بلوچ، تأثیرپذیری این نگاره‌ها را در نگاه بیننده صد چندان می‌کند. در این صنعت که ذوق و خلاقیت زنان سوزن دوز به صورت طرح‌های سنتی محلی است و نقوش مورد استفاده در آن غالباً از میان عناصر طبیعی محیط برگرفته می‌شود. نقوش در عین سادگی از تنوع گسترده‌ای برخوردارند که نشان از خلاقیت و نبوغ بکار رفته در این هنر دارد. هنرمند سوزن دوز بلوچ با بیان افکار و داشته‌های ذهنی‌اش در قالب نقش و فرم‌های هندسی موفق به خلق جلوه‌های بصری شده است که از جنبه زیبایی‌شناسی بسیار قابل تأمل است و می‌تواند در طراحی لباس‌های مدرن امروزی دوباره مورد استفاده قرار گیرد. پژوهش حاضر سعی دارد با نگاهی دقیق‌تر، ویژگی‌های ساختاری و تزئینی آثار سوزندوزی بلوچ و نقوش اصیل و سنتی به کار رفته در این آثار را مورد بررسی قرار دهد و از آن طرح‌ها و نقوش فراتر از مرزهای بلوچستان در طراحی لباس‌های ترند شده امروزی جهت رونق و اشاعه دوباره آنها استفاده کند.

واژگان کلیدی: سوزن دوزی بلوچی، زنان بلوچستان، بلوچی دوزی، لباسهای ترند شده امروزی

مقدمه

سوزن دوزی هنر آراستن سطح رویی پارچه‌های ساده یا رنگی با بهره‌گیری از نخ‌های رنگارنگ و با کمک سوزن است و هنرمندان سوزن‌دوز به مدد بخیه‌های ظریف و زیبایی که بر منسوجات ساده قرار می‌دهند، تلفیق زیبایی از صبر، شکیبایی و هنر را نشان می‌دهند. سوزن‌دوزی بلوچی نوعی رودوزی سنتی، برگرفته از ذوق و قریحه هنرمند است. سوزن‌دوزی، سوچن دوزی یا بلوچ دوزی در میان اقوام بلوچ، هنری ریشه دار و اصیل است با طبیعت صمیمی و لطیف زن بلوچ در هم آمیخته شده است و ترکیبی است از رنگهای خالص و طبیعی و نقش آرام طبیعت. سوزن‌دوزی بلوچ به طور کلی، برای تزیین جامه محلی زنان به کار می‌رود. به شکلی که سراسر زمینه پارچه را می‌پوشاند و برای تزیین سرآستین‌ها، دمپای شلوار و موارد دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد. سوزن دوزی بلوچ تقریباً در هر شهر و روستای کوچکی از زاهدان تا خاش و در شرق تا سراوان و در غرب تا ایرانشهر مرسوم است. طرح‌ها و نقش‌های استفاده شده در سوزن دوزی عموماً هندسی هستند و در آنها از رنگ‌هایی مانند قرمز، سبز، آبی، سفید و سیاه استفاده می‌شود. برای دوخت، طرح هندسی را روی پارچه منعکس کرده و دورتادور طرح را با نخ مشکی می‌دوزند که به این عمل سیاه‌کاری گفته می‌شود. سپس بین فواصل به وجود آمده که در طرح مشخص است را پر می‌کنند که نوع دوخت در این مرحله متفاوت است. قطعات سوزن‌دوزی که برای تزیین لباس‌های محلی زنان مورد استفاده قرار می‌گیرد عبارت است از سرآستین، دمپای شلوار، یقه و پیش سینه، زمینه پارچه یا گوماتان که در قسمت پایین یقه و به صورت عمودی است، که به عنوان جیب مورد استفاده قرار می‌گیرد. هنر سوزن‌دوزی بلوچ دنیایی از طرح و نقش و رمز و راز را عرضه می‌کند که پیوندی میان انسان، طبیعت و آمال و آرزوهایش است. هنر سوزن‌دوزی بلوچ دریچه‌ای برای ورود به دنیای طرح و نقش و هندسه است. نقوش در عین سادگی از تنوع گسترده‌ای برخوردارند که نشان از خلاقیت و نبوغ بکار رفته در این هنر دارد. هنرمند سوزن‌دوز بلوچ با بیان افکار و داشته‌های ذهنی‌اش در قالب نقش و فرم‌های هندسی موفق به خلق جلوه‌های بصری شده است که از جنبه زیبایی‌شناسی بسیار قابل تأمل است و می‌تواند در طراحی لباس‌های مدرن امروزی دوباره مورد استفاده قرار گیرد. امروزه تعداد زیادی از آثار این سوزن‌دوزیها در موزه‌های ایران باقی‌ست. موزه کاخ نیاوران و موزه کاخ سعدآباد از جمله موزه‌هایی هستند که تعدادی از این آثار ارزشمند در آن، به معرض نمایش گذاشته شده است.

سوزن‌دوزی بلوچی یا بلوچی دوزی مجموعه‌ای انواع خاصی از سوزن‌دوزی است که توسط زنان بلوچ انجام می‌شود و اولین بار از ذهن و خلاقیت زنان بلوچ ایجاد شده است. سوزن‌دوزی بلوچی دارای مهر اصالت از سازمان یونسکو می‌باشد و در فهرست میراث معنوی کشور نیز ثبت شده است. در کتاب آخرین مأموریت، نوشته مغالدین مهدی، راجع به سوزن‌دوزی آمده: یکی از صنایع که در حد خود بسیار زیبا و ارزنده است، صنعت دوزندگی و دست‌دوزی جلیقه و لباس زنانه است. مانند ترمه، دست‌دوزی می‌نمایند و با نهایت زیبایی و با ابریشمی که با رنگ‌های طبیعی رنگ کرده‌اند و رنگش ثابت است و هیچ وقت از بین نمی‌رود، نخ‌دوزی می‌کنند. صدها مربع و مستطیل و لوزی می‌دوزند، یک اندازه که اگر با پرکاری دقیق اندازه‌گیری کنند، سرمویی تفاوت ندارد. زیبایی هنر سوزن‌دوزی بلوچ به این است که در زندگی روزمره مردمان آن دیار کاربرد روزانه دارد و با وجود گذشت سالیان دراز و رفت‌وآمد مدهای متنوع لباس همواره جایگاه خود را در فرهنگ مردمان بلوچ حفظ کرده است. این هنر تقریباً در بین تمام نقاط استان سیستان و بلوچستان و توسط زنان بلوچ انجام می‌شود. هر دختری که متولد می‌شود از همان زمان نوجوانی این هنر را از مادرش و نزدیکانش فرا می‌گیرد و هزاران سال است بدین شکل نسل به نسل منتقل شده است و تا به امروز پایدار مانده است. امروزه این هنر به شکل سنتی ماندگار در بین بیشتر زنان بلوچ رواج دارد و در اکثر مناطق بلوچستان تولید محصولات سوزن‌دوزی متداول است. از مهم‌ترین این مراکز می‌توان به سراوان، سیب و سوران، گشت، کلگان، جالق، ایرندگان، اسپکه، سورمیچ، شهریانج، فنوج، هریدوک کوپچ، پیپ، دامن، محمدآباد، چانف، مهنه، ورکات، قاس ما آباد، مارندگان، خاش، مته سنگ، کل هگان، بمپور، اسماعیل‌آباد ایرانشهر و زاهدان اشاره کرد.

اسلام کاظمیه در کتاب «جای پای اسکندر» چاپ ۱۳۵۰ که حاصل سفر او به سیستان و بلوچستان است، درباره سوزن‌دوزی بلوچ چنین نوشته است: گل‌دوزی زن بلوچ به تازگی در تهران سخت باب شده است. زنان شیک‌پوش به تقلیدی سر و دست

می‌شکنند برای یک پیراهن یا سفره دست‌دوزی که اسمش را گذاشته‌اند «بلوچی‌دوزی» و قیمت گرانی در راه این کار می‌دهند. باسلیقه‌ترین دست‌دوزها ساکن دهکده‌های قاسم آباد، گوپچ و اسپکه هستند. از تهران سفارش پشت سفارش می‌رسد برای درخواست این هنر بومی با رنگ و طرح اعجاب انگیزش.

نقوش و نمادهای تاریخی در هر جامعه‌ای جزئی از میراث معنوی آن جامعه محسوب می‌شوند و نقوش هنر سوزندوزی بلوچ به نوعی هویت بصری زنان بلوچ می‌باشد. مطالعه و پژوهش جهت شناخت چیستی و مفاهیم نمادین و زمینه‌های پیدایش این نقوش می‌تواند منجر به پیوند و فهم دقیق‌تری با گذشته و آفرینندگان این هنر باشد. از آنجایی که تا کنون پژوهشی علمی و مبسوطی در زمینه کاربرد دوباره نقوش هندسی سوزندوزی بلوچ در لباسهای ترند شده امروزی انجام نشده است، انجام چنین پژوهشی در راستای حفظ و اشاعه آن فراتر از مرزهای بلوچستان از اهمیت و ضرورت بسیاری برخوردار است (زیور و زینت دکالی، ۱۳۸۵).

مطالعه و پژوهش بر روی طرح و نقش‌های هندسی هنر سوزندوزی بلوچ از سابقه و قدمت در تاریخ هنر برخوردار است که به صورت کتاب و مقالات علمی و پژوهشی منتشر و موجود می‌باشد. درباره نقوش سوزندوزی بلوچ مطالعات و بررسی‌های علمی چه به لحاظ کمی و چه کیفی محدود و ناچیز هستند. و مواردی در قالب پایان‌نامه و مقالات و مطالعات تطبیقی موجود است که به معرفی کلی نقوش و بررسی برخی از ویژگی‌های آن با موارد مشابه می‌پردازد. از پژوهش‌های مورد اشاره می‌توان به: فرم و رنگ در هنر بلوچ نوشته محمد افروغ، هنر سوزندوزی زنان بلوچ نوشته زیور و زینت دکالی، نقشمایه‌های بلوچ و همبستگی‌شان نوشته پیترا استون، ساختار صوری نقوش طبیعی در سوزندوزی بلوچ (با تاکید بر نمونه‌های شهرستان سراوان) نوشته مرضیه قاسمی، سکینه خاتون محمودی، سید رسول موسوی حاجی، مطالعه تطبیقی نقوش سفالینه‌های کلپورگان با نقوش سوزندوزی بلوچ نوشته امیر نظری، ایمان ذکریایی کرمانی، مهنوش شفیعی سراودی، نقوش تزینی بلوچ نوشته محمد شه بخش و ... اما از دیدگاه کاربرد نقوش هندسی سوزندوزی بلوچ در طراحی و دوخت لباس‌های ترند شده امروزی پیشینه‌ای یافت نشد و این بازنگری بر آن است که به چنین امری بپردازد.

بدون تردید سوزندوزی بلوچ را باید در زمره یکی از اصیل‌ترین و جالب‌ترین رشته‌های صنایع دستی کشور به حساب آورد که آوازه شهرتش به فرسنگها دورتر از این خاک نیز رسیده و مردم بسیاری از نقاط مختلف جهان، بلوچستان را به پشتوانه آن می‌شناسند. درباره سابقه تاریخی سوزندوزی در بلوچستان اطلاع دقیق و صحیحی وجود ندارد و در کتب تاریخی کمتر از آن اسم برده شده است، ولی آنچه مسلم است، این دوخت از اوایل اسلام در میان بلوچ ها رایج و در دوره مغول و بخصوص تیموری و صفوی این هنر از رواج کامل برخوردار بوده است (صبا اسفندیاری، ۱۳۷۰). سوزندوزی بلوچ هنر ظریف و پرسابقه‌ای است که راز و رمز تهیه و تولیدش را فقط زنان سیه چرده بلوچ در انحصار دارند و علیرغم سرپنجه‌های زمخت و پینه بسته‌شان، نقش‌هایی آنچنان ظریف بر پارچه ساده می‌نشانند که هوش از تماشاگر می‌ربایند و باعث می‌شود تا در برابر این همه زیبایی انگشت حیرت به دندان بگزد. آنچه مسلم است تقریباً تمامی زنان و دختران بلوچ که در فاصله سنی چهار تا چهل سالگی (و حتی گاه تا شصت سالگی) هستند، دست اندر کار آن به حساب می‌آیند.

هنر با زندگی مردم بلوچ آمیخته و جزیی از وجود آنهاست و هر دوره از زندگیشان، ترانه و آهنگی خاص دارد. خانه و چادر و کپرشان را با آئینه دوزی و سکه دوزی زینت می‌دهند. پوشاکشان که از وقار و شکوه آنها حکایت می‌کند، به وسیله سوزندوزی آراسته شده است. آنها با گلها، برگها و بوته‌هایی که در لباس و انواع دست بافته‌هاشان مشاهده می‌شود، به جبران طبیعت خشک و بی گل و گیاه خود پرداخته‌اند (حسین علی بیهقی، ۱۳۶۴).

دست دوخته‌ها به جز جنبه تزئینی و شناسنامه‌ای، در بعضی اوقات به خاطر عقاید مذهبی بر روی کلاه یا پوشاک جلوه‌گری می‌کرده است. در قبل از اسلام به جز جنبه تزئینی، جنبه طلسم گونه آن نیز مطرح بوده است. در بیشتر نقاشی ها یا نقش برجسته‌ها، طرح‌هایی بر روی لباس‌ها منقوش شده است. جامه‌های روی نقش برجسته‌های پیش از اسلام حکایت از رواج سوزندوزی در آن زمان دارد. با این وجود می‌توان گفت کار بلوچ دوزی که همان گل ابریشم دوخته بر پارچه هاست، در دوره‌ای با صنعت تولید ابریشم رابطه داشته است. (ذبیح ا... ناصح، ۱۳۴۵). یکی از صنایع که در حد خود بسیار زیبا و ارزنده

است، صنعت دوزندگی و دست دوزی جلیقه و لباس زنانه است. مانند ترمه، دست دوزی می نمایند و با نهایت زیبایی و با ابریشمی که با رنگ ههای طبیعی رنگ کرده اند و رنگش ثابت است و هیچ وجه از بین نمی رود، نخ دوزی می کنند. صدها مربع و مستطیل و لوزی می دوزند، یک اندازه که اگر با پرگاری دقیق اندازه گیری کنند سرمویی تفاوت ندارد. در زندگی ساده و به دور از تجمّل زنان بلوچ، شاید مهمترین وسیله تزئین لباس همین سوزندوزی است. اگر از آنان بپرسید از چه زمانی پیراهن خود را سوزندوزی می کنند، آن را وصیت پدران خود می دانند و مانند هر هنر قومی نمی توانند منشأ آنرا تعیین کنند.

طرح و نقش های هندسی هنر سوزندوزی بلوچ چکیده ذهن و تخیل خالق آن است اما آینه ی واقعیات و حقایق پیرامونش نیز می باشد که به شکلی نمادین با زبان نشانه بیان شده است. عناصر هندسی رایج در هنر سوزندوزی بلوچ صرفاً نمی تواند تزئینی باشد و گمان می رود رابطه های ریاضی و هندسی نهفته در تناسبات و ترکیب بندی این عناصر شکلی معنوی یا عرفانی برای درک طبیعت باشد. به تعبیری عناصر هندسی که توسط هنرمند سوزندوز نقش بسته است نتیجه خردی فرامادی است که ریشه در اعتقادات و اندیشه پدیدآورندگان آن دارد. نقوش هندسی به کار رفته در سوزندوزی بلوچ انعکاس دهنده اندیشه و معنای ای است که آنها را از یک نشانه صرف در جایگاه نماد قرار می دهد. سرچشمه این نمادپردازی خواسته های درونی است که یا بر مبنای قراردادی پدید آمده است و یا با گذشت زمان پذیرش عام پیدا کرده است. هرچند این عناصر چندان پیچیده به نظر نمی رسد اما در سطحی از بیان نمادین دارای اسرار و رمزهایی است که بازتاب افکار و عقاید پدیدآورندگان این نقش و نگاره هاست. به دین روی انتظار می رود در صورتیکه از آنها در طراحی و دوخت لباسهای ترند شده امروزی استفاده شود، اقبال عمومی بیشتری به آن صورت گیرد.

هدف این پژوهش در ادامه آمده است، ۱) تحلیل و بررسی نقش های سوزندوزی بلوچ و پیوستگی آنها با عناصر طبیعی و شناخت ریشه هایی که این نقش ها از آن نشأت گرفته اند. ۲) دستیابی به کاربرد تزئینی سنتی و نوین سوزندوزی بلوچ در طراحی و دوخت لباس های ترند شده امروزی. ۳) به کارگیری درست این نقوش که ریشه در طبیعت و سنت دارند، و ارائه آنها به بازار می تواند بر سلیقه مصرف کننده تأثیر گذاشته و با دارا بودن هویت ایرانی، مصرف کننده را به نوعی احساس غرور ملی برساند. این امر در نهایت منجر به ایجاد نوعی استقلال به لحاظ استفاده از نقوش اصیل ایرانی گردیده و تولید کننده ها نیز با استفاده از این نقش مایه های اصیل و پرمحتوا، آثاری ارزنده تر و آوانگاردتر به بازار ارائه خواهند کرد.

در شکل های زیر چند نمونه از سوزندوزی بلوچی زنان بلوچستان معرفی شده است:

شکل ۱ دوخت محسوم صندوقی، چندضلعی با لوزی داخل و طرح لبه قیچی. که در زمره دوخت های بسیار سخت و ظریف است.

شکل ۲ مدل فنوچی - نوعی بلوچی دوزی که در اطراف ایرندگان و ایرانشهر و سرحد متداول است. پرکار ایرندگانی زمان قدیم (دوخت لباس شاهنشاهی) و پرکار فنوچی امروزه از شناخته‌ترین پرکارهای بلوچستان هستند.

شکل ۳ پلیوار دوزی یا پریوار دوزی در ایرانشهر و نیکشهر و توابع اطراف متداول است.

شکل ۴ دوخت مرگ پانچ (پای مرغ) یکی از طرح‌های بلوچی دوزی است.

شکل ۵ طرح هشت گلبرگی - (گلی که هشت گلبرگ دارد) در بلوچی دوزی به دلکش معروف است - طرح الهام گرفته از گیاهان و طبیعت - نوعی دوخت در سراوان

تاریخچه

سوزن دوزی، که در اصطلاح محلی به آن «سُوچن دوزی» نیز گفته می‌شود، از اصلی‌ترین هنرهای رایج در میان اقوام بلوچ است، اما به رغم اصالت چشمگیر و قابل ملاحظه این هنر باید خاطرنشان ساخت که به دلیل فقدان مطالعات مستمر و در دسترس نبودن منابع تاریخی بررسی پیشینه سوزن دوزی بلوچ و تعیین قدمت تاریخی آن به راحتی امکان‌پذیر نیست. باوجود این، می‌توان گفت سوزن دوزی با صنعت تولید ابریشم رابطه‌ای مستقیم دارد و قراین تاریخی مبین آن است که در گذشته پرورش کرم ابریشم در بلوچستان معمول بوده و تجارت ابریشم بازار گرمی داشته است. در برخی از منابع زمان شروع این هنر ۱۰۰ تا ۲۰۰ سال پیش از اسلام و شواهد موجود حاکی از آن است که این شیوه دوخت از اوایل اسلام در میان قوم بلوچ رایج بوده و در دوره ایلخانی و به خصوص دور ه‌های تیموری و صفوی به اوج خود رسیده است (آقسرائی، ۱۳۶۲).

رزم آرا در کتاب خود به نام جغرافیای نظامی به این موضوع اشاره دارد که: در قرا چانف، شکیم و ایرانشهر مقداری ابریشم به عمل می‌آوردند و به مصرف گل دوزی، کلاه، عرقچین، سرمه‌دان، کیسه پول، جلد دعا، بازوبند، پیش سینه و سر دست لباس زنانه می‌رساندند. از بعضی شواهد نیز چنین استناد می‌شود که، سابقاً پرورش کرم ابریشم در بلوچستان معمول بوده است و تجارت ابریشم بازار گرمی داشته است و اکنون و به اندازه مصرف داخلی ابریشم تولید می‌کنند. در مورد بافت پارچه و مصرف ابریشم در کتاب بلوچستان، تألیف ذبیح الدین ناصح آمده است که پیش از آن که خرید پارچه از خارج معمول شود کسانی بودند که شغل آن‌ها پارچه‌بافی بود و آن‌ها را جولاهک می‌نامیدند و محل کار آن‌ها را کارگاه می‌گفتند. در کتاب تاریخ سلاجقه نیز اشاره کوتاهی به ابریشم مکران می‌شود، که قیمت آن در زمان پادشاهی طغرل شاه به مبلغ سی هزار دینار می‌رسید.

شاید نتوان سند دقیقی از تاریخچه هنر سوزن دوزی ارائه نمود، اما می‌توان در سنگ نگاره‌ها و سفال‌های پیش از تاریخ، اشکالی هندسی مشابه نقوش سوزن دوزی بلوچ مشاهده کرد. در حقیقت هنرمندان بلوچ با ارائه طرح‌ها، نقش و نگارها، محیط، جامعه، باورها و رفتارها، خواسته‌ها و آرزوهای خودشان را بازگو می‌کنند، همچنین به اعتقاد برخی پژوهشگران و بر اساس شواهد موجود نقوش سوزن دوزی بلوچ قرابت و نزدیکی خاصی با نقوش سنگ نگاره‌های پیش از تاریخ دارد که همین قدمت سوزن دوزی باعث شده بر جذابیت و اعتبار این هنر رازآلود افزون شود. به گفته برخی پژوهشگران تا سال‌های ۶۵ و ۶۶ خرید محصولات سوزن دوزی و هنر دست زنان بلوچ در بازارهای جهانی از سطح قابل قبولی برخوردار بوده، به طوری که فرانسه با بیشترین خرید مقام اول، آلمان دوم، آمریکا سوم و کشورهای ژاپن، سوئیس، انگلیس و ایتالیا در رده‌های بعدی خرید محصولات سوزن دوزی بلوچ قرار داشته‌اند (حسین علی بیهقی، ۱۳۶۴).

مواد و ابزار اولیه برای دوخت

جهت انجام سوزن دوزی بلوچی باید این سه مورد در دسترس باشند:

۱- نخ

۲- سوزن

۳- پارچه مناسب با تاروپود مشخص

نخ‌های مورد استفاده از جنس ابریشم و پنبه و یا نخ کاموا است که بیشترین نخ مورد استفاده نخ پنبه‌ای است که به راحتی می‌توان آن را در بازار از واسطه‌ها دریافت کرد. نخ پنبه‌ای انواع مختلف دارد که به علت همجواری با پاکستان بیشترین استفاده از نخ‌های پنبه‌ای وارداتی پاکستان می‌باشد؛ و علاوه بر آن از نخ‌های مرغوب دمسه نیز استفاده می‌شود. از نخ ابریشم بیشتر در گذشته استفاده می‌شد که امروزه به علت کمیابی آن و گران قیمت بودنش کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرد. نخ‌های به کار رفته در سوزن دوزی به صورت مختلف و متنوع انتخاب می‌شوند که بیشتر از نخ‌های به رنگ تیره استفاده می‌شود.

پارچه مناسب برای سوزن دوزی را می‌توان بر چند نوع تقسیم کرد:

گونی یا تارشمار: گونی و تارشمار به صورت افقی و عمودی تاروپود مشخص و برجسته دارند که زنان بلوچ به راحتی سوزن دوزی بلوچی را روی آن انجام می‌دهند. تارشمار درجه بندی دارد و هرچه درجه آن بالاتر می‌رود فاصله تار و پودها بیشتر و بزرگتر می‌شود در نتیجه دوخت نهایی بزرگتر و درشت تر دیده می‌شود.

شکل ۶ گونی (تارشمار): نوع خاصی از پارچه با تاروپود برجسته و مشخص

پارچه: این پارچه می‌تواند نخی باشد که به‌طور جداگانه نوارهای آستین‌ها - بدن - پاچه شلوار-جیب را روی آن دوخت و بعد به لباس و پوشاک متصل کرد. اما این پارچه می‌تواند خود لباسی باشد که پوشیده می‌شود و مستقیم آستین‌ها و جیب و پاچه‌های شلوار یا یقه را سوزن دوزی کرد. سوزن دوز پس از آماده کردن مواد اولیه و ابزار کار، پارچه را با توجه به سایز مورد نیاز به اندازه‌های مناسب در آورده و با شابلون‌های چوبی آغشته به جوهر بر زمینه کار نقش مورد نظر را پیاده می‌کند یا این که با نخ زمینه طرح را بر روی آن می‌دوزد.

سوزن دوز ابتدا طرح کلی را بر روی پارچه پیاده می‌کند و سپس فواصل به وجود آمده را براساس نقش مورد نظر با نخ‌های متفاوت رنگی پر می‌کند. پرکار، میان‌کار و کم‌کار که نوع کار سوزن دوزی محسوب می‌شوند در این مرحله مشخص می‌شود. نوع سوزن دوزی مانند نوع نقش در هر منطقه‌ای متفاوت است به طوری که در برخی مناطق انفرادی و در جاهای دیگر به صورت گروهی و دسته‌جمعی عمل می‌شود.

برای شروع کار ابتدا پارچه مورد نظر را به اندازه و مدل دلخواه برش می‌زنند تا بتوان طرح اصلی و کلی را روی پارچه اجرا نمود، بعد از مشخص شدن طرح اصلی هر زن یک رنگ را روی لباس سوزن دوزی می‌کند، اغلب سطح کار با بخیه‌های رنگین دوخته می‌شود (از این کار برای پر کردن فواصل ایجاد شده در طرح اصلی استفاده می‌کنند) اما نحوه دوخت همه سوزن دوزی‌های بلوچی به این صورت نمی‌باشد، بطور کلی نحوه انجام کار سوزن دوزی بلوچی بسته به هر منطقه می‌تواند متفاوت باشد.

در نوع گروهی سوزن دوزی نیز هر هنرمند ممکن است یک قطعه از پارچه را انتخاب و بدوزد و یا اینکه هر نفر وظیفه دوختن یک طرح را بر عهده بگیرند. با توجه به اینکه سوزن دوزی هنری است که انجام آن باید با دقت بالا و با استفاده از دست انجام شود نمی‌توان انتظار این را داشت که در مدتی کوتاه این کار صورت بگیرد، و برای داشتن یک لباس سوزن دوزی شده مدت زمان نسبتاً زیادی نیاز است؛ البته که این مدت زمان بسته به نوع طرح انتخابی، نوع نخ، پارچه و میزان مهارتی که شخص سوزن دوز دارد متفاوت است اما بدون شک اگر تولید بصورت گروهی انجام شود قطعاً در زمانی نسبتاً کوتاه می‌توان یک لباس را سوزن دوزی کرد.

اگر تمام پارچه مورد نظر سوزن دوزی شود پرکار است و قیمت بالاتری دارد. اگر بیشتر قسمت‌های پارچه سوزن دوزی شود اما فواصل هرچند کم هم باقی بماند، نوع دوخت میان کار است ولی اگر فواصل باقی‌مانده زیاد باشد، نوع دوخت کم کار خواهد بود و نسبت به پرکار و میان کار ارزان‌تر خواهد بود.

نقش و طرح که رکن اساسی در سوزن دوزی به شمار می‌آید برای هر دوره سندی هویتی است و معمولاً از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. زنان بلوچ ممکن است بر اساس نوع سلیقه و تجربیات خود در نقوش تغییراتی به وجود آورند و نقوش را کم و زیاد کنند اما اصل آن و در واقع هویت آن نقش هرگز از بین نمی‌رود.

در بلوچی دوزی بیشترین طرح و نقشی که به چشم می‌آید، نقوش هندسی هستند. طرح‌های هندسی با اشکال مستطیل، مربع، مثلث، دایره و ... که از ترکیب و کنار هم قرار دادن این شکل‌ها طرحی خاص به دست می‌آید. در این نقوش حتی حیوانات و گیاهان و درخت‌ها هم با طرح‌های هندسی شکل می‌گیرند.

نقش‌ها در روستاها و شهرهای دورافتاده از اصالت بیشتری برخوردارند به طوری که هرچه به طرف شهر پیش برویم آن اصالت کمتر به چشم می‌خورد. نقش‌ها را می‌توان همان دنیای عشق، صداقت، یکرنگی، صفا و صمیمیت زن‌های بلوچ دانست که با زندگی آن‌ها آمیخته است.

بطور کلی ویژگی‌های نقوش در سوزن دوزی بلوچی عبارت‌اند از:

۱. اکثر نقش‌ها برگرفته از تصورات و تخیلات ذهنی هستند.
۲. نقش و نگارها عامیانه‌اند.
۳. نقش‌ها به طور معمول دارای نام خاصی نیستند؛ اما نقش‌های برگرفته از طبیعت به همان نام‌ها مشهور هستند.

شکل ۷ چند نمونه از طراحی های سوزندوزی بلوچی

انواع دوخت های سوزندوزی بلوچی

در سوزندوزی بلوچ سه الگوی متداول دوخت به نام های پُرکار، میان کار و کم کار رایج است. منظور از این سه شیوه میزان تراکم نقوش سوزندوزی روی پارچه است، به این ترتیب که اگر تمام پارچه مدنظر سوزندوزی شود، «پُرکار» محسوب می شود اما اگر بیشتر نوع دوخت قسمت های پارچه سوزندوزی شود و فواصل کمی باقی بماند، میان کار و اگر فواصل باقی مانده زیاد باشد «دوخت کم کار» نامیده می شود (مرضیه قاسمی و همکاران، ۱۳۹۲). تنوع در نقوش سوزندوزی بلوچ از ویژگی های بارز آن است. گستردگی این نقش و نگارها که با تکرار تعداد بیشماری از نقوش هندسی صورت می گیرد نه تنها مانعی در خلاقیت زنان سوزندوزی بلوچ به شمار نمی رود بلکه همواره آنان را به ابداع ترکیب های تازه وامی دارد. این ترکیب ها با الهام از طبیعت پیرامون و در پرتو رنگ آمیزی هایی بدیع جلوه های بی همتا به هنر آنان بخشیده است و آن ها به طور سنتی از این نقوش برای تزیین لباس و وسایل زندگی استفاده می کنند. انعکاس پدیده های زندگی و طبیعت در سوزندوزی بلوچ نقوش متنوعی را پدید آورده است که می توان آن ها را در چند بخش کلی دسته بندی کرد:

۱- نقوش هندسی

۲- نقوش طبیعی: که از طبیعت الهام گرفته است و شامل

الف) نقوش گیاهی و گل و برگ و گیاه است.

ب) نقوش واقعگرایانه (حیوانی)

۳- عناصر طبیعی: ویژگی های مشترکی نیز در نگاره های سوزندوزی کلیه مناطق بلوچستان قابل مشاهده است که شاخص ترین ویژگی آن استفاده از مجموعه گسترده ای از نقوش های هندسی و خطوط شکسته است و خطوط منحنی و دایره در سوزندوزی بلوچ به ندرت مورد استفاده قرار می گیرند. باتوجه به ویژگی های صوری اغلب نگاره های سوزندوزی، خاستگاه این نقش و نگارها را می توان در موضوعات زیر جستجو کرد:

-عناصر طبیعت: نگاره های گیاهی و حیوانی از مهم ترین عناصر مورد استفاده هستند که بازتاب فرهنگ کشاورزی، عشایری و دامپروری است (حسین یآوری، ۱۳۵۰).

-زیورآلات: زرگری یکی از اصیلترین هنرهای صناعی است که در نقوش سوزندوزی بلوچ تجلی یافته است.

-عناصر مرتبط با اعضای بدن انسان:

چشم یکی از مهم ترین اعضای بدن انسان است که به شکل های مختلف در خلق نگاره های سوزندوزی به کار می رود.

۴- موضوعات ذهنی و تخیلی: تخیلات و آرزوها منشأ بخش دیگری از نقوش های سوزندوزی هستند.

۵- مذهب و باورهای قومی: داستان‌های حماسی، که نمایانگر روحیه رزم‌آوری و سلحشوری بلوچ‌هاست، بهترین تجلی خود را در فرم‌های تیز و زاویه دار و رنگ‌های گرم و قرمز پیدا می‌کند. ممنوعیت استفاده از نقش انسان در سوزن‌دوزی که نشئت گرفته از باورهای مذهبی و اسلامی است به عنوان یک قانون کلی در سوزن‌دوزی پذیرفته شده است (مرضیه قاسمی و همکاران، ۱۳۹۲). اصل مهمی که در نقش‌های سوزن‌دوزی بلوچ رعایت می‌شود این است که، تا کنون هرگز از نقش انسان استفاده نشده است. به نظر می‌رسد این امر تحت تأثیر باور و اعتقادات این مردم است، بنابراین نقش‌های مورد استفاده همیشه حاصل ذهن آنان و به صورت هندسی بوده و بر اساس شمارش تار و پود انجام می‌گیرد؛ اغلب اشکال هندسی مثلث و لوزی می‌باشد که طرز قرار گرفتن در کنار هم و پرکار و کم‌کار بودن آن‌ها؛ طرح‌ها را از هم متمایز می‌کند. نوع دوخت هر منطقه عامل دیگر تقسیم‌بندی انواع سوزن‌دوزی است که هر منطقه اصالت خاص خود را دارد. کلیه دوخت‌های بلوچستان به صورت افقی انجام می‌گیرد و از شمارش تار و پود پارچه استفاده می‌گردد. تمامی سوزن‌دوزی‌ها به صورت انواع زیگزاگ‌های ریز و درشت، دوخت کشباف، ریز بافت، درشت بافت و انواع دندان‌موشی است. هر منطقه‌ای از استان دوخت مخصوص دارد. مثلاً سراوانی‌ها دوخت‌های دندان‌موشی و زیگزاگ همراه با جوک‌دوزی به کار می‌برند؛ در زاهدان بیشتر از جوک‌دوزی استفاده می‌شود. ایرانشهر و چابهار از دوخت‌هایی که روی پارچه لباس دوخته می‌شود و دارای آینه فراوان می‌باشند، استفاده می‌کنند (مرضیه قاسمی و همکاران، ۱۳۹۲). جوک‌دوزی، روی پارچه‌های شش‌تاری و از روی شمارش تار و پود پارچه که در یک ردیف قرار گرفته، انجام می‌گیرد. سوزن را از میان دو تار پارچه درآورده و پس از این که تمام تارهای این ردیف تمام شد یک تار کاملاً سفید روی این تارها قرار می‌گیرد. سپس سوزن از میان دو تار بالای خط سفید در می‌آید و این کار تکرار می‌شود تا اینکه جوک‌ها به صورت هفت و هشت دوخته شود.

دوخت سراوانی، نوعی دوخت است که در آن زیگزاگ، دندان‌موشی و کمی هم جوک به کار می‌رود. برای این نوع دوخت ابتدا که کار را شروع می‌کنند، یک سانتی‌متر گذاشته و دوخت دندان‌موشی نیم‌سانتی انجام می‌دهند. ممکن است دوخت دندان موشی تا ۳ ردیف پشت سر هم انجام گیرد و سپس بین دوخت‌ها فاصله باشد. فاصله بین دندان‌موشی‌ها را با انواع دیگر دوخت‌ها پر می‌کنند، بعضی از این دوخت‌ها عبارتند از:

کرمک‌دوزی (کرمک دوچی): با استفاده از نخ مشکی و سفید انجام می‌شود.

بست‌دوزی (بست دوچی): نوعی دوخت است که نخ دیگری را که روی پارچه خوابانده شده، محکم نگه می‌دارد و باید دقت شود تا فاصله بست‌ها مساوی باشد. در منطقه چابهار و ایرانشهر دوخت‌ها گاهی روی پارچه خود لباس که برای دوختن آماده می‌شود، انجام می‌گیرد و در آن از آئینه‌های کوچک نیم‌سانتی‌متری به صورت فراوان به کار می‌رود. اغلب دوخت‌های این منطقه از نوع زنجیردوزی است و برای تعبیه آئینه‌ها از دوخت دندان‌موشی و نخ تیره رنگ استفاده می‌شود.

چنان‌که اشاره شد، تنوع دوخت در هر منطقه و اصالت آن تفاوت‌هایی را در انواع سوزن‌دوزی ایجاد کرده. به عنوان مثال در منطقه ایرانشهر، قاسم‌آباد، پیپ، ورکات، اسپکه و چانف یا ناحیه خاش و گشت فرق‌هایی با یکدیگر دارند. برای توضیح این امر به چند نوع از شیوه‌های مختلف دوخت اشاره می‌شود:

گراف: نوعی دوخت ساده که شبیه به شماره دوزی است. به این نوع دوخت افغانی دوز هم می‌گویند. زیرا این شیوه بیش‌تر در بین افغان‌ها معمول است و به‌طور نسبی دو سوزن‌دوزی می‌توانند در هفت روز یک نوار پنج متری را سوزن‌دوزی کنند و غالباً به مصرف تزئین کیف و لباس می‌رسد.

آسان تانکه و پیپ: نوعی دیگر از دوخت‌هایی که در سراوان و در لباس زنان (پیش‌سینه، در آستین، جیب و دمپای شلوار) دیده می‌شود آسان تانکه (حسن تانکه) و پیپ دوزی (نوار دوزی) است. طریقه دوخت آسان تانکه، مانند شماره‌دوزی است که با روی هم قرار گرفتن، کم و زیاد شدن طرح و نقش دلخواه را می‌دوزند.

چوتل دوزی: چوتل دوزی را بیشتر زنان سراوان به کار می‌برند، که از ظرافت بسیار زیادی برخوردار است و دوخت آن تماماً از بخیه می‌باشد. نحوه این دوخت چنان است که، ابتدا طرح مورد نظر را با یک رنگ دوخته. یعنی تمام زمینه طرح را با بخیه‌های زیگزاگی متصل به هم و با یک رنگ می‌دوزند. سپس نقش‌های گوناگونی را با بخیه‌های مستقیم که خطوط افقی یا عمودی در وسط لوزی‌ها با رنگ‌های مختلف ایجاد می‌کنند. این دوخت گاهی همراه با پیپ و دیگر دوخت‌های خاشی به کار می‌رود.

سیاه دوزی (سیاه دوچ): موقعی که دوخت بلوچی صرفاً با رنگ وزمینه سیاه روی پارچه انجام شود به آن سیاه دوچ یا سیاه دوزی گفته می‌شود. در این دوخت معمولاً از نوارهای باریک مشکی به نام پیت استفاده می‌شود. و سپس دوخت دلخواه انجام می‌گیرد. گاهی همراه پیت آینه دوزی هم به کار می‌رود در این صورت به این سیاه دوزی پیت و ادینک (آینه) گفته می‌شود.

شکل ۸ نمونه لباس سیاه دوچ (سیاه دوزی) بلوچی

دسته بندی دیگر انواع دوخت سوزن دوزی بلوچی براساس طرح و شکل و نحوه دوخت انجام می‌گیرد. محسوم (بر دونوع محسوم صندوقی و محسوم غریب)-جوک (چوتل) - پرکار- جالاد (جالار)-جالاد شیرازه - کلا (لاهاری) -کشوک- سه اک- دمن دوچ- سرک بکالو- مرچوک- باگ بهار-بال مدک- مرگ پانچ و اسم دوخت هایی هستند که هرکدام نحوه دوخت متفاوت و طرح متفاوت دارند و می‌توانند برحسب ذوق و سلیقه زن بلوچ هرکدام در یک لباس یا ترکیب آنها در یک لباس با رنگ‌های مختلف انجام گیرد.

شکل ۹ دمن دوچ

قانون ترکیب رنگ‌ها در سوزن دوزی بلوچی

رنگ‌های اصلی به کار رفته در سوزن‌دوزی بلوچی سنتی شامل شش رنگ است، هرچند که در میان زنان بلوچ از قدیم به هفت رنگ رایج است و دوختی که این رنگ‌ها را در خود دارد دوخته هفت رنگ می‌گویند. دلیل این موضوع هنوز ناشناخته است. شاید در دوران کهن یکی از رنگ‌ها حذف شده است.

این شش رنگ، رنگ‌های اساسی دوخت سنتی بلوچی دوزی را تشکیل می‌دهند که شامل:

قرمز-سبز-قهوه ای تیره-سیاه-سفید و آبی می‌باشد. ۸۰ درصد طرح اولیه بلوچی دوزی با رنگ قرمز انجام می‌شود. در واقع شالوده و اساس طرح اولیه عمدتاً با رنگ قرمز شروع می‌شود و بعد از کشیدن طرح اولیه همچون نقاشی با شش رنگ دیگر پر می‌شود.

این یک قانون در بلوچی دوزی است که طرح‌ها به طور سه تایی پر شوند (پرشدن معادل رنگ آمیزی نهایی در نقاشی را دارد). بدین صورت که طرح اول قهوه‌ای تیره، طرح دوم قرمز و طرح سوم سفید. سپس فواصل بین طرح قرمز و قهوه‌ای تیره، با سبز پر می‌شود. فواصل مابین طرح قرمز و سفید با آبی پر می‌شود فواصل مابین طرح سفید و قهوه‌ای با سیاه پر می‌شود؛ و این تکرار همچنان در سرتاسر دوخت ادامه می‌یابد.

در بلوچی دوزی رنگ هابا قانون مشخص باهم ترکیب می‌شوند. ذکر این نکته ضروری است که این شش رنگ را می‌توان از هر درجه ای از آن رنگ به دلخواه تنظیم کرد.

۱-قرمز: منظور از قرمز یعنی همه مشتقات قرمز همچون مرجانی، گوجه‌ای، آجری، گیلای، زرشکی، آلبالویی و حتی نارنجی‌های روشن و تیره و حتی زرد است.

۲-در آبی می‌توان همه مشتقات آبی را به کار برد یعنی سرمه ای، آبی روشن، آبی نفتی و حتی سبز آبی یا فیروزه‌ای.

۳-در سبز هم همه مشتقات سبز را می‌توان به کاربرد مثل سبز یشمی، سبز پرنرنگ، سبز چمنی و حتی پسته ای.

۴-این مشتقات در قهوه ای هم صدق می‌کند و همه انواع مشتقات قهوه‌ای را می‌توان به کاربرد اما معمولاً از قدیم قهوه‌ای خیلی تیره رایج‌تر است.

۵-سفید را هم می‌توان هم خود سفید و یا رنگ کرمی به کار برد.

ترکیب رنگ‌های پرنرنگ و کم رنگ یا رنگ‌های خیلی روشن یا خیلی تیره بسته به سلیقه و ذوق سوزن دوز بلوچ دارد و در بین زنان و دختران بلوچ براساس مدو تنوعی که هر سال ایجاد می‌کنند فرق می‌کنند. در هر دوره‌ای طیف‌های کم رنگ و پرنرنگ و یا روشن یا تیره‌ای از این هفت رنگ را مد می‌کنند و می‌دوزند و می‌پوشند.

لباس سنتی زنان بلوچ با نقوش سوزن دوزی بلوچی

قطعات مورد استفاده در لباس‌های زنان بلوچ عبارتند از:

الف-پیش‌سینه: که در گویش محلی به آن زیح Zih، زیگ Zig یا جیگ Gig گفته می‌شود که در قسمت یقه پیراهن به کار می‌رود.

ب-گوامتان (گوپتان) Ga-am tan یا پندول: در واقع جیب لباس است. قطعه‌ای است که در زیر پیش‌سینه قرار می‌گیرد و تا نزدیک دامن ادامه دارد، طول تقریبی آن ۶۵ سانتی‌متر است. (بین سه تا سه و نیم وجب بسته به قد زنان فرق دارد) و در سه حالت مختلف وجود دارد:

۱-سرآستین یا آستونک Astonak یا آسینگ: در دو قطعه آماده می‌شود و زینت سر آستین پیراهن‌های زنان بلوچ است.

۲-پانچک: Pachac همان پارچه شلوار است که سوزن دوزی می‌گردد. در قسمت سر شلوار استفاده می‌شود و همانند سر آستین می‌باشد. اما با این تفاوت که نقش‌ها در سر آستین بیش‌تر از پانچک می‌باشد.

۳-تک و دامن: این قسمت حاشیه‌های گوامتان تا پیش سینه و لبه دامن لباس را در بر می‌گیرد که سوزن‌دوزی این قسمت‌ها اختیاری و برحسب سلیقه بوده و هرچقدر این قسمت‌ها بیشتر دوخته شده باشد نشان از تجمل لباس است (ذبیح‌اله ناصح، ۱۳۴۴).

هنرهای دیگری با سوزن دوزی بلوچی ترکیب می‌شوند که شامل:

- ۱- آینه‌دوزی: آینه یکی از ابزار اصلی و اساسی ترکیبی و تکمیلی در بلوچی‌دوزی است که به آن زیبایی بیشتری می‌بخشد. برخی طرح‌ها با آینه دوزی به کار می‌رود در پلیور دوزی معمولاً با آینه انجام می‌شود. در دوخت دامن دوچ فواصل طرح‌ها با آینه تکمیل می‌گردد. در سیاه دوزی هم معمولاً آینه دوزی به شکل تکمیلی به آن اضافه می‌گردد.
- ۲- قلاب بافی (کریشی): یکی دیگر از هنرهای ترکیبی قلاب بافی است که در بلوچی به آن کریشی یا کریشی گفته می‌شود. لبه جیب یا گوامتان و همچنین لبه دامن لباس سنتی بلوچی دوزی معمولاً قلاب بافی می‌شود که به آن لعاب زیباتری ببخشید. کریشی همچنین لبه چادر لبه شال را هم در برمی‌گیرد. نخ به کاررفته می‌تواند کاموا یا نخ مخصوص قلاب بافی باشد که همیشه با رنگ‌های سوزن دوزی باید همخوانی داشته باشد (منتخب صبا اسفندیاری، ۱۳۷۰).

شکل ۱۰ بلوچی دوزی - مدل پلیوار روی لبه شال و چادر به همراه قلاب بافی (کریشی)

- ۳- سرزیخ (سرپاگ یا سرتوپ): برای لبه دوزی لبه سر آستین و لبه پاچه‌های شلوار بعد از اتمام سوزن دوزی به کار می‌رود.

ارتباط سوزن دوزی بلوچی با باورهای عامیانه قوم بلوچ

رنگ‌های به کاررفته در بلوچی‌دوزی با باورهای عامیانه مردم بلوچ هم پیوند خورده است. شش عدد نخ با این شش رنگ اصلی به مثابه یک حفاظ در برابر چشم زخم یا طلسم عمل می‌کند و مردم بومی برای حفاظت از نیروهای شیطانی این نخ‌ها را که به نخ هفت رنگ معروف است را به همراه آیه‌های قرآنی و بقیه اذکار خوانده می‌شود و در نزد خود نگهداری می‌کنند تا محافظت شوند. باورهای گروهی و مذهبی از دیگر عوامل بسیار مهم در زمینه طراحی نقش‌های سوزن‌دوزی است. داستان‌های حماسی، که نمایانگر روحیه رزم آوری و سلحشوری بلوچ هاست، بهترین تجلی خود را در فرم‌های تیز و زاویه دار و رنگ‌های گرم و قرمز پیدا می‌کند. ممنوعیت استفاده از نقش انسان در سوزن‌دوزی که نشأت گرفته از باورهای مذهبی و اسلامی است به عنوان یک قانون کلی در سوزن دوزی پذیرفته شده و به همین دلیل زنان هنرمند بلوچ در جستجوی تزیینات ایده‌آل خویش، با کنار هم قرار دادن تعداد بی‌شماری از عناصر بصری ساده و ابتدایی مانند مربع، مثلث و لوزی نقش‌های مورد نظر خود را خلق می‌کنند. باورهای عامیانه مانند اعتقاد به چشم زخم نیز بر روی پوشاک محلی بلوچی تأثیرگذار بوده است.

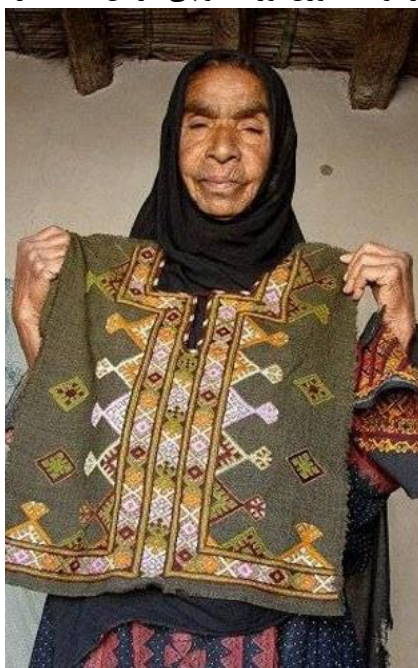

شکل ۱۱ یک گل در محل یقه لباس بلوچی به باور عامیانه جهت جلوگیری از چشم زخم سوزندوزی شده است.

از تزیینات موجود در لباس‌های بلوچی گلی به رنگ آبی یا کبود است که قسمت جلوی پیراهن و یقه لباس زنانه (در پیش سینه یا زیج) قرار می‌گیرد. ساقه این گل از چندین طرح یک چشم دوخته شده تشکیل شده است که در بین اقوام بلوچ این اعتقاد عامیانه وجود دارد که این گل و ساقه آن دافع چشم زخم است (مرضیه قاسمی و همکاران، ۱۳۹۲).

مشهورترین سوزندوز بلوچی ایران

مهتاب نوروزی، مشهورترین سوزندوز بلوچستان ایران بود که در سال ۱۳۹۱ و در سن ۷۸ سالگی در گذشت. سوزندوزی‌های انجام شده توسط او منبعی سرشار از ایده‌های طراحی مختلف برای لباس‌های ترند شده امروزی را در اختیار آیندگان قرار داده است و هنوز پتانسیل زیادی در زمینه طراحی لباسهای جدید با استفاده از بررسی آثار او وجود دارد. خانم نوروزی در روستای قاسم آباد بمپور زندگی می‌کرد که یکی از معدود مناطق ایران است که پس از ورود سوزندوزی‌های محصول افغانستان و پاکستان به بازار، هنوز تولید سوزندوزی بلوچی در آن ادامه دارد.

شکل ۱۲ نمونه کار سوزندوزی خانم مهتاب نوروزی که هیچگاه برای خود سوزندوزی نکرد.

تعدادی از آثار مهتاب نوروزی در مجموعه سعدآباد تهران نگهداری می شود که از جمله می توان به لباس های درباری اشاره کرد که او به همراه دیگر سوزن دوزان بلوچ به سفارش فرح دیبا، ملکه سابق ایران در دهه پنجاه خورشیدی دوخته است. خانم نوروزی از پانزده سالگی و در مجموع به مدت ۶۳ سال سوزن دوزی می کرد. نمونه هایی از این سوزندوزی ها در ادامه قابل مشاهده است. این زن هنرمند تمام ۷۶ سال عمر خود را به پای سوزندوزی، سکه دوزی و گلدوزی ریخت و عاشق نقش و نگار و زیبایی زیست. از دار دنیا جز هنرش چیزی نداشت. تنها و مجرد در خانه ی محقر خود در قاسم آباد بمپور از توابع ایرانشهر به سختی روزگار می گذراند. او سوزندوزی را از ده سالگی از مادر خود فرا گرفته بود و در ۱۶ سالگی دیگر استادکار سوزندوزی شده بود و به آموزش سوزندوزی می پرداخت اما نه در آموزشگاهی که شهریه ای بابت آموزش بگیرد بلکه به دختران روستا که همانند او معیشت سختی داشتند به رایگان آموزش می داد. او پگاه از خواب برمی خاست نمازش را می خواند، چایی اش را می خورد، خانه را جارو می کرد و سپس سوزندوزی را شروع می کرد. هیچگاه برای خود بلوچی دوزی نکرد زیرا از فقر زنان هم روستایی اش رنج می کشید و نمی خواست که از آنها لباس قشنگتری داشته باشد. استعداد او که شناسایی شد لباس گرانبهای فرح دیبا را بلوچی دوزی کرد که هم اکنون در موزه سعدآباد موجود است. دست آفریده های این بانوی سوزن دوز در نمایشگاه های داخل و خارج از ایران بارها به نمایش درآمده و نظر همگان را به خود جلب کرده است و مورد استقبال همگان قرار گرفته است. کارهای ایشان بارها به فرانسه رفته و در مزون های مختلف آن دیار به عنوان کار تکمیلی لباس های فاخر مورد استفاده قرار گرفته است.

شکل ۱۳ نمونه سوزندوزی مهتاب نوروزی که در موزه سعدآباد نگهداری می شود

شکل ۱۴ نمونه ای دیگری از این سوزندوزی ها واقع در مجموعه سعدآباد

محصولات بلوچی دوزی قدیم و ترکیب با سایر هنرهای عصر جدید

محصولات سوزندوزی که به لطف بازارها و نمایشگاه‌های بزرگ و کوچک حقیقی و مجازی نسبت به گذشته بیشتر شناخته شده‌اند، حالا به عنوان یکی از پرتعدادترین صنایع دستی جای خود را باز کرده‌اند و دیگر تنها مختص یک نقطه‌ی جغرافیایی نیستند. این هنر ظریف حالا با حفظ جنبه‌ی زینتی، در لباس‌ها، زیورات، تابلوهای دکوراتیو و حتی رومیزی و روتختی بسیاری از خانه‌های ایرانی به چشم می‌خورند. در ادامه به جزئیات بیشتری از این هنر چشم‌نواز و ظریف پرداخته می‌شود. علاوه بر اینکه سوزندوزی بلوچی که بر پوشاک و لباس متداول زنان بلوچ به صورت همیشگی استفاده می‌شد در همان زمان قدیم هم روبالشی و رومیزی و روتختی را به عنوان تزئین حاشیه سوزن دوزی می‌کردند.

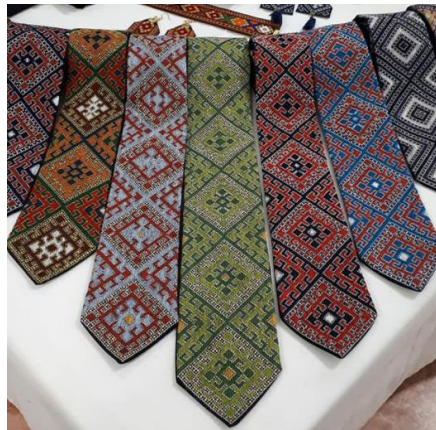

شکل ۱۵ کوسن بلوچی دوزی

لباس سوزن دوزی زنان بلوچ قسمت‌های اصلی آن به نام‌های پیش سینه، جیب و سرآستین و لبه پاچه‌های شلوار سوزن دوزی می‌شود به طوری که از گذشته تاکنون تغییر چندانی در آن به وجود نیامده است.

شال یا روسری (سریگ) هم رنگ یا بارنگ مکمل این لباس هم حاشیه و بطن اش سوزن‌دوزی شده است. بعد از اسلام و آمدن چادر مشکی، چادر به پوشش اضافه شد که چادر مشکی هم لبه حاشیه آن را امروزه سوزن‌دوزی و قلاب بافی (کریشی) می‌کنند. از نمونه‌های سوزن‌دوزی، فراورده‌های تکمیلی نظیر: روبالشی، رومیزی، تابلو سوزن دوزی، روتختی، بند دوربین؛ لبه چادر و لبه شال، کیف، جای جوراب، قوطی سیگار، کیف بغلی، کیف پول خرد، جلد عینک، جای کلید، جای دستمال کاغذی، دستمال سفره، شلوار، کت، مانتو، کراوات، پارچه، کفش، کمربند، کیف، آباژور، چکمه، شلیته، بلوز، کاپشن، جلد آلبوم، قاب عکس و ... تهیه می‌شود. بلوچی دوزی روی کوسن از قدیم در فرهنگ بلوچ انجام می‌شده است. امروزه ترکیب هنر چرم و سوزن دوزی محصولات شبیه کیف پول و کیف دستی به بازار عرضه کرده است. علاوه بر آن برای اولین بار ترکیب سوزن‌دوزی روی چوب به عنوان یک هنر انجام می‌شود (فرزانه رضوانی، ۱۳۸۷). در شکل زیر کراوات‌های طراحی شده با طرح‌های سوزن‌دوزی بلوچی قابل مشاهده است.

شکل ۱۶ کراوات‌های سوزن دوزی بلوچی

سوزن دوزی بلوچی در زیورآلات

امروزه با توجه به اقبال به هنر سوزن‌دوزی بلوچی از این هنر در تولید زیورآلات نیز استفاده شده است که در ادامه چند نمونه از آنها آورده شده است.

شکل ۱۷ گوشواره طراحی شده با سوزندوزی بلوچی

شکل ۱۸ گردنبند طراحی شده با سوزندوزی بلوچی

استفاده از هنرهای بومی و سنتی در مد و فشن یک تیر و دو نشان است؛ زنده نگه داشتن میراث معنوی و ملی یک کشور و دیگری کارآفرینی برای هنرمندان بومی. وقتی پای سوزندوزی بلوچی به میان می‌آید علاوه بر موارد ذکر شده باید به زیبایی و جذابیت بسیار این طرح‌های فوق‌العاده در استایل هم اشاره کرد.

در استایل هنری یا بوهو استفاده از پیراهن‌های نخی با سوزندوزی‌های زیبای بلوچی یکی از بهترین ایده‌ها برای استایل تابستانه است. پیراهن‌هایی خنک با طرح‌هایی بسیار خوش‌رنگ و زیبا که با نقش‌های هندسی بلوچی جذابیتی بسیار خاص را ارائه می‌دهند. این پیراهن‌های فوق‌العاده را می‌توان با شال‌های نخی و صندل‌های بندی ست کرد و ست‌های خنک و بسیار جذاب تابستانه را به وجود آورد.

شکل ۱۹ نمونه طراحی شده با سوزندوزی بلوچی

در استایل‌های رسمی و مجلسی می‌توان به سراغ کت‌هایی رفت که به شیوه‌ی بلوچی سوزندوزی شده‌اند و جذابیتی بی‌حد و حصر و در عین حال شیک را در استایلتان داشته باشند. شال‌هایی که دور دوزی‌های سوزندوزی بلوچی دارند هم انتخاب

بسیار زیبا و جذابی هستند. همان طور که اشاره شد دوخت های بلوچی شامل طرح های چند رنگ و دو رنگ است. اگر استایل طراحی بیشتر به سمت استایل های مینی مال تر متمایل است می توان آیتم هایی با دوخت های دو رنگ را انتخاب کرد و اگر تمایل به هارمونی تنوع رنگ ها وجود دارد و هدف طراحی استایلی رنگارنگ است می توان به سراغ طرح های پرکار و پر نقش و نگار و رنگارنگ بلوچی رفت.

شکل ۲۰ نمونه طرح های طراحی شده با سوزندوزی بلوچی

سوزندوزی بلوچی قابلیت این را دارد که به یکی از صنایع مهم و درآمدزا در صنعت مد و لباس ایرانی تبدیل شود. با استفاده از آیتم های سوزندوزی شده بلوچی در استایل لباس های ترند شده امروزی چه در پوشاک و چه در اکسسوری ها می توان ضمن داشتن استایلی جذاب و دوست داشتنی به اعتلای این هنر فاخر و اصیل در کشورمان کمک کرد.

نتیجه گیری

صنایع دستی یکی از بهترین وسایل ارتباطی در جهت رساندن پیام های فرهنگی، اجتماعی و مذهبی اقوام به یکدیگر است. صنایع دستی توانایی و قابلیت ارتباط و انتقال مفاهیم و پیام های هر قوم را در جامعه داراست. از جمله انواع صنایع دستی که در دنیای نوین در سبد خرید متقاضیان قرار دارد، سوزندوزی بر روی لباس و دیگر محصولات متنوع است که توسط اقوام بلوچ تهیه می شود. رودوزیهای سنتی یکی از روش های دیرینه تزئین جامه و بسیاری از منسوجات بوده است که اصیل ترین آنها سوزندوزی بلوچ است. قابلیت های بصری این آثار را باید مدیون تلاش زنان سوزندوز بلوچ در جهت ایجاد هماهنگی میان نقوش طبیعی و هندسه ای حاکم بر این آثار دانست. امروزه می توان با استفاده از همان نقوش و رنگ های اصیل، محصولات جدید تر و متنوع تر نسبت به قبل که عموماً پوشاک محلی زنان را تشکیل می داد، تهیه و تولید نمود، محصولاتی که با نیازهای روز جامعه نیز هماهنگ باشد. با استفاده از این محصولات و نقوش متنوع در سطحی گسترده تر نیز می توان تولید کرد تا مفاهیم و پیام های اجتماعی این اقوام را با پیشینه تاریخی آن به تمامی مردم عرضه گردد. کارکردهای مختلف محصولات و تولید وسیع و منسجم آنها، می تواند به سوزندوزان بلوچ و همچنین متقاضیان این هنر اصیل، در جهت بروز خلاقیت ها، رفع نیازهای اقتصادی و حمایت و احیاء این هنر در میان جامعه مخاطبین معاصر باشد. ضمن آنکه در سطح جامعه نیز عامل مؤثری جهت رفع معضلات بیکاری و اشتغال زایی محسوب می گردد.

- منابع:

- اسفندیاری، منتخب صبا، نگرشی بر روند سوزندوزی های ایران، تهران، انتشارات صبا، ۱۳۸۰.
- طلاقی، امین، احراری، عبدالله، سوزن دوزی سیستان و بلوچستان، پایگاه علمی پژوهشی فرش ایران، ۱۳۹۲.
- قاسمی، مرضیه، محمودی سکینه خاتون، موسوی حاجی، سید رسول، ساختار صوری نقوش طبیعی در سوزن دوزی زنان بلوچ (با تأکید بر نمونه های شهرستان سراوان)، دو فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات تطبیقی هنر، ۱۳۹۲.
- قاسمی، مرضیه، محمودی سکینه خاتون، موسوی حاجی، سید رسول، پوشاک محلی بلوچ ها و پیوستگی آن با هویت ملی، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۵۷، بهار ۱۳۹۳.
- تجویدی، زهرا، شناخت نقوش سوزندوزی سیستان و بلوچستان، یاران مهر، تهران، ۱۳۹۰.
- دکالی، زیور، سوزن دوزی بلوچ، فصلنامه فرهنگ مردم، شماره ۱۷، بهار ۱۳۸۵.
- صادقی دخت، صدیقه، سوزن دوزی بلوچ، نگارستان هنر، مشهد، ۱۳۸۹.
- نرماشیری، ابوبکر، بررسی عناصر نمادین هندسی در هنر سوزن دوزی بلوچ، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته پژوهش هنر، استاد راهنما دکتر علیرضا طاهری، دانشکده هنر و معماری دانشگاه سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۴.
- مبارکی سیاووش، پژوهشی پیرامون نقش، فرم و رنگ در هنر سوزن دوزی زنان بلوچ، اولین کنفرانس ملی نمادشناسی در هنر ایران با محوریت هنرهای بومی، صفحه ۱ الی ۲۲، ۱۳۹۶.
- جهان تیغ، شرف، سوزن دوزی بلوچ، عواطف در نخهای رنگی، رشد آموزش هنر، صفحه ۵۶-۵۸، ۱۳۸۱.
- خاموشی، زهرا، تحول کاربرد تزیین در سوزن دوزی بلوچ و ترکمن، فصلنامه هنر اسلامی، صفحه ۷۷-۹۸، ۱۳۸۷.
- آقسرائی، محمود بن محمد (۱۳۶۲). تاریخ سلاجقه، تصحیح دکتر توران عثمانی، انتشارات اساطیر، تهران، ص ۹۹ و ۹۱.
- یآوری، حسین. (۱۳۵۰) آشنایی با هنرهای سنتی سیستان و بلوچستان، تهران، صباي سحر، جلد چهارم، ص ۲۵.
- ناصح، ذبیح ا... (۱۳۴۴)، بلوچستان، تهران، انتشارات کتابخانه سینا.
- رضوانی، فرزانه (۱۳۸۷)، فرهنگ و هنر زنان ایرانی، روزنامه رسالت، پیشینه، ش ۶۹۹۱، ص ۱۵.

Reviewing Balochi needlework art of Baluchistan women and recreating it in the form of today's trending clothes

Sahar Nahvi

Master's student in Textile and Clothing Design,
Marlik University, Nowshahr, Mazandaran, Iran

Ali Mahmoodi Alami¹

Assistant Professor, Department of Art, Marlik
University, Nowshahr, Mazandaran, Iran

1-1-

1-2- Abstract

One of the ways to identify the cultural characteristics of any ethnic group is to study their clothes. The traditional clothing of the Baloch people is their most valuable cultural asset due to its many uses. The most important characteristic of Baloch clothing is its needlework, which is sewn on women's clothes. The abundant use of Baloch needlework on clothing can be determined as the most important identity and cultural sign of the Baloch people, which has remained largely abandoned. Traditional Iranian needlework is one of the ancient methods of decorating clothes and many textiles that has been used in human life in some way. The variety, beauty and originality of these patterns and their connection with nature and the environment around Baloch women increase the impact of these paintings in the eyes of the viewer and this industry in which the taste and creativity of needlewomen is in the form of local traditional designs. The motifs used in it are often taken from the natural elements of the environment. The motifs, while being simple, have a wide variety, which shows the creativity and ingenuity used in this art. Today's modern ones can be used again. The present research tries to take a closer look at the structural and decorative features of Baloch needlework and original and traditional motifs used in these works in a scientific manner and from those designs and motifs beyond the borders of Balochistan in design. Use today's trending clothes to promote and spread them again.

1-3- Keywords: “Balochi needlework”, “women of Balochistan”, “trendy clothes today”.

1- Corresponding Author